

ДИСКУРСОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ТЕРМІНИ І ПРОБЛЕМИ

DISCOURSE STUDIES IN UKRAINE: BASIC CONCEPTS, TERMS AND PROBLEMS

Куліш А.Р.,

*orcid.org/0000-0002-5634-0034**викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України*

На сучасному етапі розвитку мовознавства аналіз поняття дискурсу як нової галузі лінгвістики привертає увагу дедалі більше українських дослідників. Не зважаючи на визначеність і нормативність дискурсу у термінологічній системі інших галузей науки, у сучасному мовознавстві немає єдиного трактування, яке б охопило всі контексти його вживання. Наразі актуальним є вивчення саме лінгвістичних параметрів і класифікації дискурсу. В аспекті сучасних методик, дискурс розуміється як текст, що включає певні екстралінгвальні фактори, а саме: думки, знання, установки та цілі адресата, які необхідні для розуміння тексту. Крім того, сьогодні існує тенденція розглядати дискурс як поняття, що включає паралельно два компоненти: динамічний процес мовленнєвої діяльності та її результат у вигляді фіксованого тексту. Проблема виокремлення дискурсивних типів також потребує ґрунтовного вивчення, оскільки єдиної визнаної типології дискурсів не існує. Переважно типи дискурсу розрізняють за: адресатністю – інституційний і персональний; характером настанов і комунікації – аргументативний, конфліктний та гармонійний дискурси; формою – усний і письмовий; видом мовлення – монологічний або діалогічний; соціально-ситуативним критерієм – діловий, адміністративний, рекламний, юридичний, військовий, релігійний, медійний, медичний, політичний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс) тощо; соціально-демографічними характеристиками адресанта й адресата – дитячий, підлітковий дискурси, дискурс людей похилого віку, жіночий і чоловічий дискурси, дискурс мешканців міста й села; соціально-професійним критерієм – дискурс моряків, будівельників, шахтарів тощо; соціально-політичним – дискурс комуністів, демократів тощо; функціональними та інформативними складниками: інформативний (емотивний, оцінний, директивний дискурси) і фатичний; формою та змістом з урахуванням функціонального стилю і жанру – художній, публіцистичний, науковий та ін., офіційний і неофіційний.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, текст, лінгвістика, типологія дискурсу, мовленнєва діяльність.

At the current stage of the development of linguistics, the analysis of the notion of discourse as a new branch of linguistics attracts the attention of more and more Ukrainian researchers. Despite the definition and normativity of discourse in the terminological system of other branches of science, there is no single interpretation in modern linguistics that would cover all contexts of its use. Currently, the study of linguistic parameters and the classification of discourse is relevant. In terms of modern methods, discourse is understood as a text that includes certain extralinguistic factors, namely: thoughts, knowledge, attitudes and goals of the addressee, which are necessary for understanding the text. In addition, today there is a tendency to consider discourse as a concept that includes two components in parallel: the dynamic process of speech activity and its result in the form of a fixed text. The problem of distinguishing discursive types also needs thorough study, since there is no single recognized typology of discourses. Mainly, the types of discourse are distinguished by: addressability – institutional and personal; the nature of instructions and communication – argumentative, conflictual and harmonious discourses; form – oral and written; by type of speech – monologic or dialogic; socio-situational criteria – business, administrative, advertising, legal, military, religious, media, medical, political, pedagogical, sports, scientific, electronic (Internet discourse), etc.; socio-demographic characteristics of the addresser and the addressee – children's and adolescent discourses, the discourse of the elderly, women's and men's discourses, the discourse of city and village residents; socio-professional criteria – the discourse of sailors, builders, miners, etc.; socio-political – the discourse of communists, democrats, etc.; functional and informative components – informative (emotional, evaluative, directive discourses) and phatic; form and content, taking into account the functional style and genre – artistic, journalistic, scientific, etc., official and unofficial.

Key words: discourse, discourse analysis, text, linguistics, typology of discourse, speech activity.

Постановка проблеми. Дискурс є міждисциплінарним поняттям, окремі аспекти якого в сучасній науковій думці використовуються в контексті багатьох гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, політології, теоретичної лінгвістики, теорії комунікації, журналістикознавства, педагогіки, психології, соціолінгвістики, теорії та практики перекладу тощо. У зв'язку з цим не існує однозначного

підходу до визначення поняття «дискурс», а наукова дискусія навколо його дефініції демонструє різноплановість авторських тлумачень цього феномена. Вивчення й аналіз загальних питань дискурсу здійснюється в межах мовознавчої дисципліни дискурсології. У таких лінгвістичних галузях, як комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика тощо,

дискурс вивчається з позицій соціолінгвального аспекту. Наукові студії містять різні підходи до трактування поняття «дискурс», зіставлення термінів «дискурс», «текст», «мовлення» тощо, визначення методології й типології дискурсу. З огляду на вищезазначене, актуалізується проблема наукової інтерпретації лінгвістичного аспекту дефініції дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В Україні проблемами функціонування дискурсу займаються такі вчені: Ф. Бацевич (дискурс як процес і категорія комунікації, типи дискурсів), К. Серажим (дискурс як соціолінгвальне явище комунікативного середовища загалом і політичний дискурс як феномен сучасного інформаційного простору України), А. Єрмоленко (дискурс як основа і форма націоналізованого життєвого світу), Г. Почепцов (типологія дискурсів) А. Токарська (правовий дискурс) та ін. Серед зарубіжних учених окреслену проблему вивчають: Т. А. ван Дейк, М. Фуко, М. Вебер, Ю. Габермас, Й. Стернін, Г. Солганик, Дж. Фіске, Р. Водак, Р. Ходж, Л. Дж. Філіпс, М. Йоргенсен та ін.

Постановка завдання. Не зважаючи на визначеність і нормативність дискурсу у термінологічній системі інших галузей науки, у сучасному мовознавстві немає єдиного трактування, яке б охопило всі контексти його вживання. Наразі актуальним є вивчення лінгвістичних параметрів і класифікації дискурсу. Метою статті є систематизація існуючих у лінгвістиці термінів і типологій дискурсу та визначення підходів, на яких вони побудовані.

Виклад основного матеріалу. З часів появи термін «дискурс» інтерпретували по-різному, він набув широкого, навіть розпливчастого значення. Тут слід згадати, перш за все, французького філософа Мішеля Фуко [13], завдяки якому цей термін стає популярним у публіцистиці. «Дискурс» стає одним із найбільш використовуваних слів у його наукових працях з 60-х років 20 століття.

Мішель Фуко є впливовим теоретиком дискурс-аналізу. Він виділив два шляхи дослідження дискурсів: археологію – дослідження історії дискурсивних практик та регуляцій, та генеалогію – аналіз самих процесів, що формують дискурси та дискурсивні формації [11, с. 1126]. Визначення дискурсу можна знайти в тексті «Археологія знання»: це сукупність значень та послідовностей значень, які в межах цієї сукупності щось позначають [14]. М. Фуко пише, що дискурс – це не лише мова («langue»), і навіть не лише мовлення

(«parole»): він не може бути редукованим лише до набору знаків, що позначають певні об'єкти. Дискурс складається із «слів та речей». [13, с. 52]

Найпоширенішим у мовознавчих студіях є тлумачення дискурсу, запропоноване Т. ван Дейком [12]: це – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, історичними, соціокультурними, психологічними та іншими – чинниками. Дослідник підкреслює, що дискурс є комунікативною подією, в якій беруть участь мінімум два учасники – той, хто говорить, і той, хто слухає. Текст є статичним об'єктом, а дискурс – способом його актуалізації в певних ментальних і прагматичних умовах [12, с. 367].

На думку деяких українських дослідників, дискурс – це єдність мовленнєвої практики (діалогу, полілогу, інтеракції між його учасниками) і контексту (середовища, місця, топосу) її розгортання, зустрічі й взаємодії його учасників – членів якогось мовного (фахового, ідеологічного, творчого, конфесійного тощо) співтовариства. Виходячи із цього, «в рамках дискурс-аналізу будь-який дискурс – це водночас і лінгвістичний, і соціокультурний феномен. Такий дискурс виникає та еволюціонує в соціумі, культурі, життєвому світі людини; він здатний не тільки відчувати на собі вплив соціо-культурного середовища, а й справляти на нього зворотний активний вплив. Цей вплив дискурсу на соціум може бути і позитивним, і негативним, і навіть згубним для самого соціуму» [4].

Зокрема, сучасний вітчизняний лінгвіст Ф. С. Бацевич [1] класифікує дискурс як комунікативне явище за такими комунікативними ознаками: виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання); комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний); виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний) [1, с. 153].

Систематизуючи різні типологічні дослідження, Ф. С. Бацевич розрізняє дискурс за ототожненням із предметом дослідження різних наук; сприйманням як вияву культурної комунікації; етнокультурними особливостями спілкування; культурно-історичними особливостями комунікації; соціальними, віковими та статевими характеристиками учасників комунікації; типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою; характеристиками мовлення окремої людини і груп людей [1, с. 153–154].

Дискурс постає як найважливіша категорія комунікації, тому, як бачимо, має широкий поняттєвий діапазон. «Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, с. 154]

Українська дослідниця К. Серажим [7] виокремлює п'ять основних значень терміна «дискурс» 1) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками; 2) текст, узятий у подієвому аспекті; мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей; 3) текст, що утворився в процесі дискусії, коли значення «на виході» стає адекватним авторському задуму (на думку авторки, в такому трактуванні дискурс є ментальним утворенням); 4) сукупність тематично, культурно або інакше пов'язаних текстів, що допускає розвиток доповнення іншими текстами; 5) спілкування, що розглядається як реалізація певних дискурсивних практик [7, с. 12]. Учена розглядає дискурс як взаємодію трьох структур: структуру мисленнєвих процесів мовця; мовної структури і структури мовленнєвої ситуації (відношень між мовцем та адресатом) [7, с. 13].

За словами українського науковця Єрмоленка А. [2] дискурс засадово передбачає комунікативну дію, спрямовану на досягнення порозуміння, на противагу стратегічній дії як соціальній формі цілераціональної або інструментальної дії, спрямованої на досягнення певної мети. Дискурсу постає як суспільно-рефлексійна форма прояснення смислів суспільства, що стали проблематичними, соціальних практик, дій, інституцій.

Учена О. Селіванова [6] в термінологічній енциклопедії з лінгвістики ґрунтовно з'ясує походження й значення слова «дискурс». Дослідниця подає основні значення поняття: «дискурс»: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосеред-

кують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [6, с. 119]. Аналізуючи різні погляди на дискурс як на зв'язний текст, авторка окреслює провідні різновиди мовної поведінки в певній комунікативній ситуації.

Термін «дискурс» у сучасній лінгвістиці близький за змістом до поняття «текст». Безперервний пошук еквівалентів, таких як дискурс, мова, тип мовлення, текст, тип тексту, зв'язний текст, текст зв'язного мовлення, свідчать про неоднозначну суть даного поняття. Дослідивши різницю між дискурсом і текстом, Т. ван Дейк [12] відзначає, що «дискурс» – це актуально виголошений текст, а «текст» – абстрактна граматична структура вимовленого. «Дискурс» – це поняття, що стосується актуальної мовленнєвої дії, тоді як «текст» – це поняття, що стосується системи мови. Текст – це абстрактний теоретичний конструкт, що реалізується в дискурсі. Дискурс – це соціальний процес, до якого залучений текст, а текст – це вербальний продукт, породжений у дискурсі [15, с. 11]. Текст у цьому аспекті – це результат комунікативно-пізнавальної діяльності, продукт, породжений мовною особистістю і адресований мовній особистості.

В аспекті сучасних методик, дискурс розуміється як текст, що включає певні екстралінгвальні фактори, а саме: думки, знання, установки та цілі адресата, які необхідні для розуміння тексту. Безперечно, поняття дискурсу характеризується параметрами завершеності, цілісності, тобто усіма властивостями тексту. Крім того, сьогодні існує тенденція розглядати дискурс як поняття, що включає паралельно два компоненти: динамічний процес мовленнєвої діяльності та її результат у вигляді фіксованого тексту.

Розглянемо детальніше типологію дискурсу. В сучасній науці існує поділ на письмовий та усний дискурс, що є головним поділом в цьому аспекті. Це розмежування пов'язано зі способом передачі інформації, в усному він акустичний, а в письмовому – візуальний. Письмовий дискурс походить від усного. Різниця в каналі чи способі передачі інформації є принципово важливою. В процесі усного дискурсу породження і розуміння відбувається одночасно, а в письмовому – навпаки. Крім того, швидкість письма набагато повільніша від швидкості усного мовлення і тому, письмовий дискурс характеризується складнішою синтаксичною будовою речень, в той час як усний схильний до протилежного [3, с. 6].

Друга принципова різниця полягає в каналі передавання відомостей, – в письмовому дискурсі, на відміну від усного, немає контакту між адресантом і адресатом в часі і просторі. До того ж в усному дискурсі слід звернути увагу на наявність ситуації, яка спричинює використання займенників 1-ї та 2-ї особи однини, залучаються емоції, використовуються жести й інші невербальні засоби. В письмовому дискурсі, навпаки, відбувається відділення адресанта і слухача від інформації, що описується в дискурсі. Це природно впливає на те, що тут частіше використовується пасивний стан. Письмовий дискурс розгортається тільки при наявності фізичного носія інформації, наприклад, папір. Автор тексту не має можливість урахувати всі особливості очікувань читацької аудиторії, адже він не завжди має дані про те, хто збирається прочитати його текст. Читач-адресат не може звернутися до автора з проханням пояснити якісь незрозумілі місця (крім випадків, коли є реальна можливість до нього звернутися), проте письмовий текст має чітку організацію, поділ на параграфи тощо. Текст можна прочитати в той час і в тому місці, в якому читач вважатиме за потрібне [3, с. 6].

Із розвитком нових технологій з'явилися й інші види дискурсу: телефонна розмова, електронна пошта, автовідповідач і т.п. Спілкування в режимі chat є яскравим прикладом, в якому поєднуються письмовий і усний дискурс. Поряд з ними слід згадати інший різновид: уявний, де одна й та ж сама людина виступає і слухачем і тим, що говорить [3, с. 10].

Виділяють різні типи дискурсу. За комунікативно-соціальним критерієм розрізняють персональний (особистісно орієнтований, розмовний) та інституційний (статусно орієнтований) дискурси. Перший тип відзначається близькими стосунками комунікантів, які в процесі спілкування реалізують наміри передачі інформації, здійснення впливу та пізнання один одного. Інший тип передбачає формальне спілкування в межах інституційно визначених норм.

Універсальна класифікація дискурсу ґрунтується на його визначальних категоріях, таких, як: адресат, ситуація, інформаційне повідомлення, інтенції, стратегії й тактики їх реалізації, когезія і когерентність тексту, інтертекстуальність. Також враховуються критерії змісту, форми і функцій [10]. Отже, типи дискурсу розрізняють за: адресатністю – інституційний і персональний (буттєвий); характером настанов і комунікації – аргументативний, конфлік-

тний та гармонійний дискурси; формою – усний і письмовий; видом мовлення – монологічний або діалогічний; соціально-ситуативним критерієм – діловий, адміністративний, рекламний, юридичний, військовий, релігійний, медійний, медичний, політичний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс) тощо; соціально-демографічними характеристиками адресанта й адресата – дитячий, підлітковий дискурси, дискурс людей похилого віку, жіночий і чоловічий дискурси, дискурс мешканців міста й села; соціально-професійним критерієм – дискурс моряків, будівельників, шахтарів тощо; соціально-політичним – дискурс комуністів, демократів тощо; функціональними та інформативними складниками: інформативний (емотивний, оцінний, директивний дискурси) і фатичний; формою та змістом з урахуванням функціонального стилю і жанру – художній, публіцистичний, науковий та ін., офіційний і неофіційний [10, с. 233–236].

І. С. Шевченко [9] виділяє категорії дискурсу – когнітивні, комунікативні метакомунікативні, і визначає, що до когнітивних категорій дискурсу відносять інформативність, тематичну єдність, організацію ментального простору, до комунікативних категорій належать прагмалінгвістичні, жанростилістичні, категорії ситуативності, а метакомунікативні категорії дискурсу охоплюють когезію його елементів (структурну зв'язність окремих мовленнєвих актів, мовленнєвих кроків і ходів, мовленнєвих подій), оформленість дискурсу (його початкову, фінальну стадії та стадії підтримання контакту), категорію заміни комунікативних ролей [9, с. 45].

Виділяють такі категорії дискурсу: конститутивні – оформленість, тематична, стилістична й структурна єдність, завершеність; жанровостилістичні, що характеризують тексти відповідно до функціональних різновидів мовлення; змістові – інформативність, інтертекстуальність; формально-структурні – композиція тексту. Поєднані спільною тематикою дискурси, які демонструють системні зв'язки між об'єктами, поняттями, закономірностями (порядком, кореляціями, позиціями, діями, перетвореннями), утворюють дискурсивні формації.

Науковці визначають дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву. Важливо мати на увазі, що синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних) чинників, залежить від тематики спілку-

вання, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів.

Однією з найповніших вважають типологію дискурсу, запропоновану Г. Г. Почепцовим [5], класифікація якого будується на основі різних типів семіотичних знаків (літературний, фольклорний, міфологічний, ритуальний, театральний, неофіційний (позацензурний), неправдивий, лайливий, етикетний дискурси та ін.). Дослідник виділяє також газетний, театральний, теле- і радіо дискурси, кінодискурс, рекламний, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси.

Теле- і радіодискурс. Передбачає невимущеність, неофіційність. Автори теле- і радіопередач створюють знаковий образ живого мовлення. Мовець (диктор) і слухач (глядач) перебувають у різних точках простору і часу, не можуть коригувати мовлене і почуте. Теледискурс поєднує слово і зображення, що є особливим семіотичним «синтаксисом» зі складними правилами.

Театральний дискурс. Театральні знаки символічні. Театральна комунікація дуже умовна: актори вдають, що не бачать глядачів; глядачі не можуть втручатися в дію (за деякими винятками); світ акторів і глядачів віддалений; на сцені мають місце не дії, а знаки дій.

Кінодискурс. Шлях інтерпретатора у ньому пролягає від тексту до мови (у звичайній комунікації – від мови до тексту). Глядачі не можуть втручатися в кінодію. У межах кінодискурсу спостерігається складний «синтаксис» зображення і слова. Кінодискурс збагатив людську ментальність новим типом семіотичної одиниці, яка будується за законами невідповідності (монтажу). Кадри, розташовані поряд, вимагають віднайдення звязку між ними, творчої уяви. Кіно, як і театр, знає лише теперішній час; це поєднує глядача з дією.

Політичний дискурс. Спрямований на майбутній контекст (літературний – на минулий, ЗМІ – на теперішній). Майбутні контексти вигідні: їх важко заперечити, неможливо на даний час перевірити. Свої ідеї політичний дискурс проголошує найкращими. Як правило, творить образ і навіть модель ворога. Політичний дискурс моделює інтереси суспільства, тобто він формується авторами і «споживачами», оскільки їх очікування і бажання «вмонтовані» в нього. Часто дискурсивні вміння політика важать більше, ніж його особистісні риси.

Релігійний (фідеїстичний) дискурс. Деякі вчені подають його як рівнозначний іншим, а деякі вказують на відмінність фідеїстичної комунікації від інших типів спілкування.

Сучасний американський соціолог Роберт Белла визначив релігію як особливу систему комунікації – «символічну модель, яка формує людський досвід – як пізнавальний, так і емоційний» у розв'язанні найважливіших проблем буття. Основою релігійної комунікації є передавання (трансляція) життєво важливих для людини і суспільства етичних смислів.

Художній дискурс. Є одним із найстаріших. У літературній комунікації форма має важливіше значення, ніж зміст, а тому в його межах істотну роль відіграють засоби полегшення сприйняття: ритм, рима. Літературний текст будується з урахуванням принципів порушення законів автоматизму руху звичайного спілкування. Художній текст стає деавтоматизованим, великою мірою завдячуючи своїй багатозначності: кожен читач знаходить власний зміст. У сприйнятті й «дешифруванні» художнього тексту вагоме значення має читач, який надає йому особистісних смислів, перетворює на дискурс.

Поетичний дискурс надає можливостей у стислому повідомленні, яким є вірш, передати особливості культури народу, його духовність, ментальність, цінності, які панують в суспільстві тощо. А це у майбутньому неодмінно допоможе народам світу у формуванні позитивних шляхів для зближення, формування і збагачення світової культури через національні культури [5, с. 126–127].

Відсутність спільної думки серед лінгвістів щодо визначення дискурсу породжує проблему створення його типології. Виділення того чи іншого принципу класифікації дискурсу залежить від його актуальності для сучасної лінгвістичної парадигми та напряму дослідження. Підставою для виокремлення відповідних типів дискурсу можуть бути формальні, функціональні, змістовні критерії. Поява нових типів та підтипів призводить до оновлення класифікації.

Висновки. Аналізуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що незважаючи на те, що теорія дискурсу вже досить тривалий час опрацьовується й досліджується вченими-лінгвістами, загальноновизнаного підходу та універсального визначення поняття дискурс ще досі не існує. Дискурс розглядається з погляду найрізноманітніших аспектів: і як комунікативний процес, і як текст, і як система, і як комунікативна подія. Але, незважаючи на те, що всі ці підходи й базуються на різноманітних рисах та характеристиках, вони не виключають одне одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Ермоленко А. М. Дискурс в архітектоніці мовної прагматики. *Філософська думка*. 2016. № 4. С. 69–86.
3. Кравченко А. Г. Дискурс у світлі наукових дискусій. Концепція дискурсивного аналізу Т. Ван Дейка. Актуальні проблеми сучасної германістики та методика викладання іноземних мов : колективна монографія / А. Б. Брутман, В. М. Бутов, Г. В. Василенко та ін.; під. заг. ред. П. В. Прохорової. Запоріжжя : Дике Поле, 2015. С. 5–19.
4. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. Київ, 2000. 304 с.
5. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ: ВЦ «Київський університет», 1999. 308 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термін. енцикл. Київ – Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
7. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: [на матеріалах суч. газетн. публіцистики]: монографія. Київ, 2002. 392 с.
8. Шевченко І. С. Мішель Фуко і дискурсивна парадигма в лінгвістиці. *Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Серія Філологія*. Київ, 2009. Т. 12, № 1. С. 44–49.
9. Шевченко І. С., Морозова О. І. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Під заг. ред. І. С. Шевченко: монографія. Харків: Констант, 2005. С. 233–236.
10. Alvesson, M., & Kärreman, D. Varieties of Discourse: On the Study of Organizations through Discourse Analysis. *Human Relations*. 53(9). 2000. P. 1125–1149.
11. Dijk van T. A. Principles of Critical Discourse Analysis The sociolinguistic Reader. *Gender and Discourse*. Vol. 2. 1998. P. 367–393.
12. Foucault, M. The Order of Discourse. In R. J. C. Young (Ed.), *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Routledge Kegan & Paul. 1982. P. 48–79.
13. Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge: And the Discourse on Language*. Pantheon Books, New York. 1972.
14. Hodge, R. and Kress, G. *Social Semiotics*. Cambridge; Oxford: Polity Press. 1988.